

Zenon Guldon, Lech Stępkowski

"Iłża. Monografia rozwoju społeczno-gospodarczego miasta",
pod red. Józefa Szymańskiego i
Stefana Witkowskiego, Radom 1979 :
[recenzja]

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 13, 487-490

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

XIX—XX w. (s. 43—65). Autorzy praktycznie nie wykorzystali tu bogatego materiału archiwalnego oraz w niewystarczającym zakresie drukowany materiał statystyczny. O dziejach miasta w pierwszej połowie XIX w. szereg informacji znajdujemy w ostatnio wydanej pracy Stanisława Marcinkowskiego¹⁰. Lapsusem jest potraktowanie wydanego w latach 1604—1613 *Wizerunku łaźnie pińczowskiej* (s. 24—25) jako aktualnego dla XIX w. (s. 45).

Część poświęconą dziejom szkół pińczowskich otwierają rozdziały opracowane przez Henryka Barycza i Leszka Hajdukiewicza (s. 69—160). Stanowią one przedruk, w jednym przypadku rozszerzony i uzupełniony, wcześniej opublikowanych artykułów¹¹. Pozostałe rozdziały zawierają sporo nowego materiału o historii gimnazjum pińczowskiego w XX w. (s. 161—264). Istotną wartość źródłową mają zamieszczone na końcu pracy wspomnienia (s. 267—336).

Podsumowując powyższe stwierdzić można, że omawiana praca poszerza znacznie naszą wiedzę o stanie miasta i szkół pińczowskich w okresie przedrozbiorowym. Dalszych badań wymaga natomiast historia miasta w XIX—XX w., przedstawiona w sposób fragmentaryczny.

Zenon Guldon, Lech Stępkowski

IŁŻA. MONOGRAFIA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO MIASTA, praca zbiorowa pod redakcją Józefa Szymańskiego i Stefana Witkowskiego, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. XVI, z. 3, Radom 1979, ss. 80.

Wyniki dotychczasowych badań nad dziejami Iłży podsumowane były w popularnej broszurze M. Borkowskiego i S. Wysockiego, wydanej w 1937 r.¹ Z prac powojennych istotne znaczenie mają: rozprawa J. Tylki, stanowiąca monografię geograficzno-gospodarczą miasta² oraz zbiorowe studium historyczno-urbanistyczne Iłży³. Omawiana praca stanowi pierwszą próbę naukowego ujęcia dziejów Iłży. Dodajmy próbę niezwykle ambitną, gdyż spojrzenie na dzieje osady o charakterze miejskim z wielu punktów widzenia, jakie narzuca ujęcie monograficzne, przy braku wcześniejszych badań szczegółowych wydaje się trudne. Trzeba też zwrócić uwagę czytelnika na jeszcze jedną okoliczność towarzyszącą powstaniu tego opracowania: jest ono rezultatem współpracy pracowników nauki oraz amatorów, miłośników dziejów i zabytków Iłży. Stąd nasza ocena opracowania dziejów Iłży może stanowić przyczynek do trwającej ciągle dyskusji nad praktyczną realizacją idei regionalizmu⁴.

Monografia Iłży jest dziełem ośmiu autorów i składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym J. Bartosik przedstawia środowisko geograficzne Iłży

¹⁰ S. Marcinkowski *Miasta Kielecczyzny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815—1869*, Warszawa—Kraków 1980.

¹¹ H. Barycz *W najstarszym ośrodku szkolnym różnowierstwa polskiego (Powstanie, wzrost i upadek gimnazjum w Pińczowie)*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 381—400; L. Hajdukiewicz *Szkoły pińczowskie w latach 1586—1914*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. II, 1959, nr 2, s. 95—149.

¹ M. Borkowski, S. Wysocki, *Iłża, Starchowice* 1937.

² J. Tylko *Iłża*, [w:] *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, Warszawa 1957, s. 63—113.

³ *Iłża. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania miasta*, oprac. T. Lalik, W. Kalinowski i K. Kowalska, Warszawa 1958 (maszynopis w PKZ Warszawa).

⁴ Szerzej zob. J. Topolski *Badania nad dziejami miast w Polsce*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. VI, 1966, z. 11, s. 5—24.

(s. 3—15). Autor ograniczył się do przedstawienia aktualnego stanu środowiska. Nie uwzględnił wyników badań historyczno-geograficznych, pozwalających na uchwycenie daleko idących zmian niektórych elementów środowiska na przestrzeni dziejów.

Genezę i rozwój Iłży do końca XIII w. głównie w oparciu o wyniki badań archeologicznych przedstawia O. Lipińska (s. 16—20). Autorka poprawnie lokalizuje najstarszą osadę w Iłży na terenie Starego Miasta i próbuje określić warunki jej powstania i rozwój w XIII w. Analiza materiału nie doprowadza jednak Autorki do ścisłego ustalenia czasu i przyczyn powstania, a następnie likwidacji przedlokacyjnej osady. Sprawa genezy miasta pozostaje więc nadal otwarta.

Najwięcej zastrzeżeń budzi opracowany przez A. Bednarczyka, B. Stanisławka i J. Szymańskiego rozdział poświęcony rozwojowi Iłży w XIII—XVIII w. (s. 20—37). Sprzeciw budzi już sama konstrukcja rozdziału, dzielącego się na cztery części, gdzie pod niefortunnie sformułowanymi i niezgodnymi z treścią tytułami znajdujemy: rozwój osadnictwa miejskiego, przestrzenny i gospodarczy miasta w XIII—XVIII w. oraz stan społeczny i kulturalny miasta w dobie Odrodzenia. W rezultacie zupełnie nieczytelne pozostają główne etapy rozwoju miasta w tym długim przecież okresie, w którym Iłża przeżywała czasy największego rozkwitu i upadku. Właściwym byłoby rozdzielenie tego okresu pod względem chronologicznym na co najmniej trzy części, a mianowicie: okres kształtowania się organizmu miejskiego do końca XV w., rozkwitu osady w XVI i pierwszej połowie XVII w. oraz upadku gospodarczego i kulturalnego osady po wojnach szwedzkich z połowy XVII w.

Lektura omawianego rozdziału potwierdza, iż okres staropolski jest najciekawszy w dziejach Iłży, ale też najtrudniejszy do przedstawienia ze wzglę-

du na skomplikowaną problematykę i trudności natury źródłowej. Zbyteczne podjęli Autorzy ponownie problem genezy i rozwoju miasta w XIII w., przedstawiony wcześniej przez O. Lipińską. Powstanie ośrodka miejskiego powiązane zostało z faktem przejścia tych terenów na własność biskupstwa krakowskiego, co zdaniem Autorów miało miejsce w XI w. Dalej stwierdzają, iż pierwsze wzmianki źródłowe o Iłży pochodzą dopiero z drugiej połowy XIII w., co nie przeszkadza umieścić daty lokacji osady na prawie niemieckim przed 1229 r. i omawiać następnie niszczący wpływ najazdów tatarskich z lat 1241 i 1259/60, które miały zahamować ożywiony rozwój miasta. Cały ten fragment stanowi mieszanekę danych źródłowych i kontrowersyjnych, niejednokrotnie błędnych hipotez.

Rozwój miasta do końca XVIII w. ilustrują Autorzy danymi dotyczącymi zaludnienia oraz przemian w zabudowie i gospodarce. Najlepiej rozwój miasta powinny ilustrować informacje o zaludnieniu, które jednak dokładnie zostały przemieszane z danymi o genezie i ustroju osady, zniszczeniach wojen szwedzkich itd.⁵ Sporo kłopotów nastęrczyło Autorom przedstawienie podstaw prawnych rozwoju osady. Autorzy nie dotarli do wielu ogólnie dostępnych opracowań i źródeł, nawet do pierwszego zachowanego przywileju lokacyjnego Iłży z 1413 r.⁶, wydanego drukiem przez S. Kurasia. Najwięcej miejsca zajmuje opis rozwoju przestrzennego i architektury miasta. Nie został on jednak należycie powiązany z ogólnym rozwojem osady. Mniej obszerna jest część dotycząca gospodarki miasta w XIII—XVIII w. Zawiera ona sporo materiału, który jednak nie pozwala zorientować się, jakie funkcje dominowały w gospodarce

⁵ Por. L. Stępkowski *Ludność Iłży w XVII i XVIII wieku*, „Studia Kieleckie”, 1975, z. 1.

⁶ *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. VI, wyd. S. Kuraś, Wrocław 1973, nr 1310.

miasta. W ostatniej części znajdujemy życiorysy sławnych iłżan z okresu Odrodzenia, niewiele jednak tu danych o kulturze mieszczańskiej Iłży.

W świetle dotychczasowych badań dokładniej przedstawić możemy jedynie rolę Iłży w handlu z Krakowem oraz w znacznie już słabszym stopniu jej pozycję na rynku zewnętrznym (pozaregionalnym)⁷. Nowsze badania dostarczyły sporo nowego materiału dotyczącego roli Iłży w handlu wyrobami garncarskimi⁸, żelazem⁹ czy wołami¹⁰.

Stosunkowo lepiej przedstawiają się rozdziały monografii dotyczące XIX—XX w. I tu jednak praktycznie nie wykorzystano bogatego zespołu akt miejskich z lat 1824—1950, przechowywanego w archiwum starachowickim¹¹. Zespół ten stanowić winien przecież zasadniczą podstawę źródłową badań nad dziejami Iłży w XIX—XX w.

W rozdziale IV W. Dąbek przedstawia dzieje miasta w latach 1795—1918 (s. 37—55). Dane o zaludnieniu miasta

w tym okresie zestawili A. Jelonek¹². Szereg danych o stanie miasta w pierwszej połowie XIX w. zawiera wydana ostatnio praca S. Marcinkowskiego¹³. W. Dąbek interesująco omawia rozwój przestrzenny, demograficzny i gospodarczo-społeczny miasta oraz jego udział w walkach narodowowyzwoleńczych.

Omawiając dzieje Iłży w okresie międzywojennym J. Szymański (s. 55—60) oparł się prawie wyłącznie na skąpej literaturze przedmiotu, pomijając praktycznie akta miejskie oraz władz administracyjnych szczebla powiatowego i wojewódzkiego. W konsekwencji Autor nie był w stanie uchwycić podstawowych przemian i stanu miasta w tym okresie.

J. Francki zebrali sporo interesującego materiału do przebiegu kampanii wrześniowej, akcji eksterminacyjnej okupanta i różnych form oporu w czasie II wojny światowej (s. 60—67). Pominął jednak stan gospodarczy miasta, warunki materialnego bytu jego mieszkańców i szereg innych zagadnień.

Ostatni wreszcie rozdział, opracowany przez A. Kroczewskiego, zawiera solidną analizę geograficzno-gospodarczą miasta (s. 68—80). W monografii pominięte zostały inne aspekty dziejów miasta w dobie Polski Ludowej.

Przechodząc, z obowiązku recenzentów, do sprostowania błędów i omyłek musimy zaznaczyć, że ich rejestr jest bardzo obszerny. Dlatego jedynie przykładowo można podać niektóre sprostowania, np.: że Iłża nie była nigdy ośrodkiem włości biskupiej w całej północnej Małopolsce (s. 20), a najwyższą siedzibą klucza dóbr; 50 łańów ziemi uprawnej posiadanych przez iłżan w XV w. to nie 50 hektarów (s. 22), ale co najmniej 840 ha; Iłża nie leżała na „północnych

⁷ Zob. zwłaszcza M. Kulczykowski *Kraków jako ośrodek towarowy Małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII w.*, Warszawa 1963; J. Matecki *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI w.*, Warszawa 1963; R. Rybarski, *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, t. I—II, Warszawa 1958; A. Wawrzyńczyk *Studia z dziejów handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI w.*, Warszawa 1956.

⁸ Z. Guldon, L. Stępkowski *Iłżeckie wyroby garncarskie na rynku krakowskim w XVII w.*, „Rocznik Świętokrzyski”, t. VIII, 1981.

⁹ Z. Guldon, L. Stępkowski *Zelazo świętokrzyskie na rynkach polskich, białoruskich i litewskich w XVII—XVIII w.*, [w:] *Tychże Z dziejów handlu Rzeczypospolitej w XVI—XVIII w. Studia i materiały*, Kielce 1980.

¹⁰ Z. Guldon, L. Stępkowski *Handel wołami w świetle rejestrów celnych komory kałiskiej z lat 1647—1654*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXVI, 1978, nr 4, tab. 2.

¹¹ *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Kielcach. Informator o zasobie archiwalnym*, Kielce 1980, s. 97.

¹² A. Jelonek *Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach polskich od 1810 do 1960 r.*, Warszawa 1967.

¹³ S. Marcinkowski *Miasta Kielecczyzny. Przemiany społeczno-gospodarcze 1815—1869*, Warszawa—Kraków 1980.

rubieżach Małopolski" (s. 29); nie była też stale od XIV w. zagrożona ze strony Litwinów (s. 30); w końcu XVIII w. nie zaczynało się dopiero tworzyć we wsiach klucza iłżeckiego gospodarstw folwarcznych (s. 31), proces ten zaczął się przynajmniej w XV w.; niczym nie potwierdzoną legendą jest informacja o wysyłaniu iłżeckich wyrobów garncarskich do Szwecji (s. 33); nie powinni pisać też Autorzy o zniszczeniu przywileju lokacyjnego Iłży przez Tatarów w 1241 r. (s. 32), gdyż nic nie wiadomo o istnieniu takiego przywileju; nigdy nie istniał też w mieście zbór kalwiński (s. 35); autorem ryciny przedstawiającej Iłżę w połowie XVII w. jest nie S. Pffendorf (s. 23), ale E. Dahlbergh, wymieniany zresztą w różnych wersjach na innych stronach (s. 24 n.). Listę tego typu usterek można by znacznie powiększyć.

Niemało błędów jest wynikiem przeoczeń korektora pracy, zwłaszcza w cytatach łacińskich i nazwiskach. Na przykład nie *antiqua civitatis* (s. 21), ale *antiqua civitas*, nie P. Widawski (s. 21), ale J. Widawski, nie T. Ladenberg-Ładogórski (s. 22), ale T. Ładogórski, nie *far-tony* (s. 33), ale *wiardunki* (z łac. *ferto*), nie podcięcia (s. 40), ale podcienia itd. W pracy przeznaczonej dla szerszego grona odbiorców tego typu błędy są szczególnie przykre.

Podsumowując powyższe stwierdzić można, że druk omawianej pracy był przedwczesny. Wielu wymienionych błędów można było uniknąć poprzez starszą redakcję pracy. Zadaniem redaktora naukowego winno być określenie ogólnej koncepcji monografii, co pozwoliłoby na uporządkowanie analizowanego materiału, ustalenie prawidłowej konstrukcji pracy oraz troska o odpowiedni poziom poszczególnych jej części¹⁴. W przypadku omawianej mono-

grafii Iłży do wyraźnie najsłabszych należą rozdziały autorstwa czy współautorstwa J. Szymańskiego, który jest jednocześnie jednym z redaktorów naukowych całego opracowania.

Zenon Guldon, Lech Stępkowski

¹⁴ Zob. szerzej J. Topolski *Elementy syntety w historii miast*, [w:] *tenże Markstzm i historia*, Warszawa 1977, s. 397–410.